

ВЕРЬОВКІН ВАЛЕНТИН ВАЛЕНТИНОВИЧ

УДК 81-115"652:312":355.01

ВІДОБРАЖЕННЯ УЯВЛЕНЬ ПРО ВІЙНУ
В АНТИЧНІЙ І СУЧАСНІЙ МОВНІЙ СВІДОМОСТІ
(на матеріалі давньогрецької, латинської,
англійської, німецької та української мов)

10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник доктор філологічних наук, професор
Корольова Алла Валер'янівна,
Київський національний лінгвістичний університет,
завідувач кафедри теоретичної і прикладної лінгвістики
та новогрецької філології

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Кушнерик Володимир Іванович,
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича,
завідувач кафедри германського, загального
і порівняльного мовознавства

кандидат філологічних наук
Семегин Тетяна Станіславівна,
Кременецький обласний гуманітарно-педагогічний
інститут імені Тараса Шевченка,
старший викладач кафедри англійської філології

Захист відбудеться “18” вересня 2013 р. о 13.30 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.15 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9

Автореферат розісланий “16” серпня 2013 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т. С. Толчєєва

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Дисертація присвячена вивченню відображення уявлень про війну в античній і сучасній мовній свідомості. У роботі виявлено зміни у структурі концепту ВІЙНА (редукцію понятійного ядра концепту – трансформацію його первісних предметно-образних ознак, пов'язаних з предметом, явищем, подією, якістю і відображених у міфологічній свідомості давніх греків, римлян, германців і слов'ян, в асоціативні, актуалізовані у назвах військових звань і посад, процесів і дій, військових підрозділів, зброї, та ціннісні – сформовані у процесі еволюції матеріальної і духовної культури європейців і відображені у сучасній свідомості носіїв англійської, німецької та української мов).

У сучасному світі потужної інформатизації і глобалізації простежується і надалі тенденція до активізації міжкультурних контактів, що віддзеркалюються на різних рівнях світогляду, з одного боку, і мови (Ф. Бацевич, А. Вежбицька, І. Голубовська, С. Денисова, В. Карасик, О. Леонтович та ін.), – з іншого. У процесі таких контактів упродовж історії людства спостерігалися зіткнення різних інтересів, що призводило до конфронтації і навіть до військових конфліктів.

Зростання протистоянь у сьогоденному високотехнологічному світі цілком природно зумовлює пошук тих компромісно-конструктивних моделей співіснування етносів, які сприятимуть врегулюванню відносин між представниками різних соціокультур і запобіганню військового розв'язання конфліктів. Життя сучасного світу диктує орієнтири і науковим спільнотам різних сфер знання, зокрема й філологічного, де на сьогодні вже науковці безпосередньо звертаються до вивчення питань мовних способів і засобів попередження конфліктів як у міжособистісному спілкуванні, так і в міжкультурній взаємодії (А. Корольова, А. Павловська, Й. Стернін, С. Тер-Мінасова). Якщо психологічні, соціологічні важелі врегулювання конфліктів обговорювали досить жваво (К. Павлова, В. Шейнов, R. Fisher, W. Uri, M. Głodowski та ін.), то мовознавці зацікавилися проблемами конфліктної вербальної поведінки віднедавна, зосередивши основну увагу на вивченні *стратегій і тактик суб'єктів у конфліктному дискурсі* (Т. Артеменко, В. Рудякова, О. Фадеєва, Л. Шкатова), *гендерних особливостей мовленнєвої взаємодії у конфлікті* (Н. Мартисюк), *вербальної агресії* (І. Бублик, В. Жельвіс, R. Aman), *конфронтативних мовленнєвих жанрів* (О. Дерпак). У контексті цієї наукової проблеми лінгвісти намагаються розкрити мовну природу такого конфлікту, яким є поняття “війна”, насамперед як ментального утворення, тобто концепту, що формувався у свідомості носіїв мов протягом не одного тисячоліття.

Вектори реконструкції концепту ВІЙНА та суміжних із ним концептів і понять спрямовані на виявлення засобів його вербалізації як в одній мові (А. Вишняков – французькій, Г. Зіатдинова – татарській, І. Жуков, У. Карпенко, В. Хоруженко – російській, Ю. Авраменко, І. Пасечникова, І. Постолова – німецькій, Н. Рабкіна – англійській, С. Резник – арабській), так і у зіставленні (Л. Венедиктова, О. Головань, В. Крячко – в англійській і російській мовах).

З огляду на тривалість своєї менталізації концепт ВІЙНА слід відносити до найважливіших у людському світобаченні, а універсальні й ідіоетнічні

особливості його вербалізації у мовах віддзеркалюють специфіку уявлень кожного етносу про цей вид конфлікту.

Актуальність дисертаційного дослідження зумовлена його спрямуванням на вивчення проблем співвідношення мови й свідомості, що сьогодні витлумачуються з позицій тих явищ і феноменів, які безпосередньо відбивають їх тісний взаємозв'язок. Поєднання діахронічного й синхронічного підходів до аналізу засобів відображення ідеї війни в античній і сучасній мовній свідомості сприятиме глибшому осмисленню сутності цього лінгвоментального конструкту, виявленню закономірностей і відмінностей його сприйняття давніми і сучасними європейськими етносами для запобігання та компромісного врегулювання тих конфліктів, що останнім часом мають місце у різновекторних поліетнічних суспільних формаціях сьогодення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до тематичного плану науково-дослідних робіт Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за напрямом “Дослідження проблем гуманітарних наук”. Дисертаційна робота є складовою наукової теми кафедри порівняльного мовознавства і перекладу Інституту іноземної філології НПУ імені М. П. Драгоманова “Зіставна семантика та проблеми міжкультурної комунікації” (тему дисертації затверджено вченою радою НПУ імені М. П. Драгоманова, протокол № 10 від 22 березня 2010 р., перезатверджено – протокол № 7 від 31 січня 2013 р).

Гіпотеза дослідження полягає у тому, що уявлення про надмірну войовничість давніх народів, особливо германців, є стереотипним перебільшенням, яке не підтверджується мовними фактами і спирається на міжкультурний дисонанс представників греко-римської цивілізації з їх зверхнім ставленням до “варварів” (слов'ян, германців та ін.) і народів, що не належали до середземноморського культурного ореолу і на момент контакту з античним і візантійським світом перебували на етапі “військової демократії”, як греки “темних віків” (періоду дорійського завоювання, тобто межі II і I тисячоліть до н.е.) і римляни епохи заснування Риму.

Мета дослідження – виявити еволюційні тенденції у відображенні уявлень про війну у свідомості носіїв давніх (давньогрецької, латинської) і сучасних європейських (англійської, німецької, української) мов.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

– критично проаналізувати лінгвістичну, історичну, культурологічну, філософську літературу для формулювання теоретичних засад дослідження;

– визначити основні напрями і методологічні принципи аналізу мовного матеріалу, зокрема критерії добору мов, лексикографічних і текстових джерел, а також розробити комплексну методику дослідження;

– здійснити когнітивно-семантичну інтерпретацію номінацій війни у тлумачних лексикографічних й етимологічних джерелах давньогрецької, латинської, англійської, німецької та української мов;

– виявити засоби вербалізації уявлень про війну в текстах різних епох, авторів і жанрів;

– простежити еволюцію найменувань концепту ВІЙНА на основі універсальних та ідіоетнічних компонентів значення лексем-вербалізаторів у синхронії та діяхронії;

– представити модель еволюції світоглядних уявлень про війну від античності до сучасності.

Об'єктом дослідження є номінації на позначення війни у давньогрецькій, латинській, англійській, німецькій та українській мовах;

Предмет дослідження становить семантична еволюція найменувань війни в досліджуваних мовах крізь призму античної та сучасної мовної свідомості, а також їхні текстові репрезентації у синхронії і діяхронії.

Фактичним матеріалом дисертації є: а) лексикографічні джерела (Liddell H. G., Scott R. A Greek-English lexicon. – Режим доступу: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.04.0057&redirect=true>; Дворецкий И. Х. Латинско-русский словарь; Oxford Latin Dictionary; Bosworth-Toller Anglo-Saxon Dictionary. – Режим доступу: <http://www.bosworthtoller.com/>; Merriam Webster's Dictionary. – Режим доступу: <http://www.merriam-webster.com/>; Большой древнегреческий словарь. – Режим доступу: <http://slovarus.info/grk.php>); б) етимологічні джерела (Köbler G. Altgriechisches Abkunfts- und Wirkungswörterbuch, 2 Auflage, 2010. – Режим доступу: http://www.koeblergerhard.de//Altgriechisch2-HP/Altgriechisch2Einfuehrung_20100810.htm; Online Etymology Dictionary. – Режим доступу: <http://www.etymonline.com>; Етимологічний словник української мови : в 7-ми т.; Левицкий В. В. Этимологический словарь германских языков : в 2-х т.; A. Ernout, A. Meillet. Dictionnaire etymologique de la langue Latine. Histoire Des Mots; Frisk HJ. Griechisches etymologisches Wörterbuch. Zweite, unveränderte Auflage); в) твори героїчного епосу: давньоанглійською (“Beowulf”, “Battle of Brunanburh”, “Finnesburg Fragment”, “The Battle of Maldon”, “Widsith”); давньогерманською (“Hildebrandslied”, “Muspilli”); давньогрецькою (Ομήρου “Γλαΐς”); давньоруською (“Слово о полку Игоревім”, “Исторические песни малорусского народа с объяснениями Вл. Антоновича и М. Драгоманова”, Колесса Ф. М. “Українські народні думи”, “Політичні пісні українського народу XVIII–XIX ст. з увагами М. Драгоманова”); г) неепічні тексти від античності до Просвітництва: греко-римські (Нσίοδος, “Ορφικοὶ Ὕμνοι”, Ξενοφῶν, Gajus Julius Caesar “Commentarii de bello gallico”); тексти Середньовіччя й Відродження: європейські (Th. Malory “Le Morte d’Arthur”, W. Shakespeare); староукраїнські (К. Зіновіїв “Вірші. Приповісті посполиті”, К. Сакович “Вірші”, І. Галятовський “Ключ розуміння”); д) тексти XIX–XX століть: німецькомовні (J. W. von Goethe, F. Hölderlin “Gedichte”, В. Brecht “Mutter Courage und ihre Kinder”); англомовні (G. G. Byron, R. L. Stevenson “Heather Ale: A Galloway Legend”, R. Kipling “A Pict Song”, R. Wells “The War of the Worlds”. – Режим доступу: <http://www.gutenberg.org/files/36/36-h/36-h.htm>, W. H. Auden “Selected Poems”, E. Hemingway “Farewell to Arms”, J. R. R. Tolkien “The Lord of the Rings”. – Режим доступу: <http://v3.arda.ir/wp-content/uploads/downloads/2012/01/Lord-Of-The-Rings-Part-3-The-Return-Of-The-King-By-J-R-R-Tolkien.pdf>); україномовні (Ю. Федькович “Поетичні твори. Прозові твори. Драматичні твори. Листи”),

які віддзеркалюють історію найменувань концепту ВІЙНА в зазначених мовах, специфіку їхньої семантики та функціонування в текстах різної тематики та жанрової приналежності.

Методи дослідження. Серед методів і прийомів дослідження – загальнонаукові (*описовий метод* – для інвентаризації, класифікації, інтерпретації структурних, семантичних і функціональних властивостей досліджуваних мовних одиниць; *дедуктивно-індуктивний метод* – для аналізу та синтезу наукових теорій і концепцій) і спеціальні лінгвістичні (*порівняльно-історичний* – для здійснення реконструкції номінацій із семантикою війни у давньогрецькій, латинській, англійській, німецькій та українській мовах; *лінгвостилістичний* – для виявлення стилістично маркованих засобів вербалізації концепту ВІЙНА в текстах різних епох, жанрів, авторів; *зіставно-типологічний метод* дав змогу визначити закономірності та відмінності у засобах відображення уявлень про війну у свідомості носіїв давніх (давньогрецької, латинської) і сучасних європейських (англійської, німецької, української) мов; методика *когнітивної інтерпретації* сприяла моделюванню еволюції концепту ВІЙНА у світогляді носіїв кожної мови).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що у роботі *вперше зібрано й узагальнено* позамовні (історичні, етнографічні, філософські, психологічні, фольклористичні, міфологічні) свідчення щодо антропоморфізації й обожнення образу війни на етапі магіко-міфологічного мислення; *виявлено* якісну трансформацію структури концепту ВІЙНА (редукцію первісних предметно-образних ознак, пов'язаних з предметом, явищем, подією, якістю у міфологічній свідомості давніх греків, римлян, германців і слов'ян, в асоціативні, які стосуються назв військових звань і посад, процесів і дій, військових підрозділів, назв зброї, та ціннісні, – сформовані у процесі еволюції матеріальної і духовної культури у сучасній свідомості носіїв англійської, німецької та української мов); *уперше доведено*, що і давні греки, і давні римляни використовували на позначення війни слова невідомого походження, засвідчуючи їх контакти з іншими народами, унаслідок яких їх уявлення про війну виражалися через запозичену лексику, згодом адаптовану у власних мовах; у германських і слов'янських мовах вербалізатори концептів ВІЙНА і ЗБРОЯ розвинулися зі слів невійськової (передусім господарської й мисливської) семантики шляхом спеціалізації або зсуву значення або також як результат запозичень з інших мов; *встановлено*, що лад військової демократії відобразився у героїко-епічній творчості носіїв і давніх, і сучасних мов, де уявлення про війну досягли максимальної повноти й деталізації; війни пізніших періодів, описані у художній літературі, відображають нові уявлення європейців про війну відповідно до розвитку техніки й ідеології і мають різну вербалізацію в англійській, німецькій та українській мовах; *дістала подальшого розвитку* теорія і методологія вивчення бінарних опозицій в аспекті визначення статусу як позачасових: ВІЙНА – МИР, СВОЇ – ЧУЖІ, ПЕРЕМОГА – ПОРАЗКА, СЛАВА – ГАНЬБА, ЖИТТЯ – СМЕРТЬ.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості їх застосування у нормативних курсах із загального мовознавства, порівняльної типології англійської (німецької) та української мов, латинської мови, давньогрецької мови, сучасної української літературної мови (розділи

“Лексикологія”, “Фразеологія”), лексикології англійської мови, лексикології німецької мови, теорії та практики перекладу, лінгвокраїнознавства, теорії міжкультурної комунікації, а також при укладанні словників-тезаурисів.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертаційного дослідження висвітлювалися в доповідях на *чотирьох* міжнародних наукових конференціях, *одній* – всеукраїнській. Дисертаційна робота обговорювалася на засіданнях кафедри порівняльного мовознавства та перекладу Інституту іноземної філології НПУ імені М. П. Драгоманова.

Публікації. Проблематику, теоретичні й практичні результати дисертаційного дослідження викладено в шести публікаціях: у чотирьох статтях, опублікованих у фахових наукових виданнях України, в одній статті у науково-методичному журналі, а також у тезах доповідей однієї наукової конференції.

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаної літератури (278 найменувань, із яких 27 – іноземними мовами), списку лексикографічних і довідкових джерел (21 позиція, з яких 14 – іноземними мовами), списку текстових джерел (38 найменувань) і 12 додатків. Повний обсяг дисертації – 236 сторінок, основний зміст викладено на 160 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, сформульовано мету, визначено завдання, об’єкт, предмет, наукову новизну дисертації, методи дослідження, охарактеризовано фактичний матеріал, практичне значення здобутих результатів, а також указано форми їхньої апробації і структуру роботи.

У **першому розділі “Теоретичні засади вивчення поняття ВІЙНА у давній і сучасній мовній свідомості”** критично проаналізовано лінгвістичну, історичну, культурологічну, філософську літературу для формулювання теоретичних засад дослідження, запропоновано робоче визначення поняття мовна свідомість, диференційовано терміни давня свідомість і сучасна свідомість.

Формулювання принципів антропоцентричності й антропоморфності мови визначило не тільки новий аспект лінгвістичних пошуків, а й сприяло новому розумінню і трактуванню таких традиційних лінгвістичних понять, як знак, значення, смисл, поняття тощо (А. Вежбицька, І. Голубовська, С. Єрмоленко, М. Нікітін та ін.). Визначилася настанова досліджувати мову в тісному зв’язку з мисленням, свідомістю, пізнанням, культурою, світоглядом як окремого індивідууму, так і мовного колективу, до якого він належить. Окреме місце з-поміж цих категорій посідає феномен *свідомості*, під яким розуміють знання суб’єкта про навколишній світ і самого себе (Е. Улибіна). Як форма психічного відображення свідомість перебуває на перетині індивідуального і колективного, природного і культурного, безпосередньо-чуттєвого і суспільно-історичного досвіду.

Особливий інтерес для сучасної когнітивної лінгвістики становить *мовна свідомість* – сукупність психічних механізмів породження, розуміння мови і зберігання мови у свідомості, тобто психічні механізми, що забезпечують процес

мовної діяльності людини (І. Стернін, Т. Толчєєва). Категорія мовної свідомості включена в парадигму, спрямовану на розгляд способів концептуалізації дійсності, формування та репрезентації знань про світ.

Це означає, що мовна свідомість розуміється як спосіб сприйняття і осмислення людиною світу. Поділяємо точку зору О. Кубрякової, яка зазначає, що ми знаємо про структури свідомості тільки завдяки мові, яка дозволяє повідомити про ці структури й описати їх будь-якою природною мовою. Як наслідок, чимало інформації надходить до нас через підручники, через знайомство зі спеціальною літературою, а також через ті джерела, що є продуктами відображення міфологічної свідомості, тобто *давньої свідомості*, для якої властиві 1) міфологізованість, 2) космологічність 3) персоніфікованість, 4) динамічність / процесуальність, 5) бінарні протиставлення. Продуктом відображення міфологічної свідомості є міф як змістовий і аксіологічний елемент мовно-концептуальної картини світу (праці Я. Грімма, М. Мюллера, О. М. Афанасьєва, О. О. Потебні, Е. Кассієра, Л. Леві-Брюля, К. Леві-Стросса, М. Еліаде, Б. О. Рібакова, Я. Е. Голосовкера, І.М. Дьяконова, В. В. Іванова, В. М. Топорова та ін.).

Міфологічне мислення має низку відмінностей від раціонального мислення сучасної людини, тобто від сучасної свідомості як форми відображення навколишнього світу. Опанування будь-якої нової інформації про світ здійснюється кожним індивідом на базі тієї, яку він вже має. Утворена в такий спосіб система інформації про світ є концептуальною системою, яку людина конструює. Дослідження сутності концептуальної системи неможливо без аналізу сутності процесу розуміння мовних виразів, які репрезентують зміст концептуальної системи. Процес розуміння є процесом утворення смислів або концептів.

Досліджуваний у дисертації концепт ВІЙНА відображає уявлення про це поняття як у давній свідомості, бо у роботі здійснено реконструкцію його номінацій у давньогрецькій і латинській мовах, так і у сучасній (на матеріалі англійської, німецької та української мов).

На основі цих уявлень пропонуємо робоче визначення концепту ВІЙНА як виду КОНФЛІКТУ (як правило, міждержавного або внутрішньодержавного), в якому перебуває ДЕРЖАВА і який реалізується за допомогою АРМІЇ і ЗБРОЇ й керується ВЛАДОЮ. ВОЇН / СОЛДАТ є водночас об'єктом і суб'єктом війни, КОМАНДИР здійснює керівництво ВОЇНАМИ, АРМІЄЮ й посередництво між ними і ВЛАДОЮ, ДЕРЖАВОЮ. Протилежністю ВІЙНИ і водночас її метою виступає МИР. Бажаними наслідками війни є ПЕРЕМОГА і СЛАВА, також ПАМ'ЯТЬ, небажаними – ПОРАЗКА і ГАНЬБА, ЗАБУТТЯ. Концепт ВІЙНА, вербалізуючись у зіставлюваних мовах за допомогою іменників, водночас містить у собі значеннєві компоненти стану, процесуальності, тобто елементи дієслівної семантики. А тому війна уявляється як певна дія, якій підпорядковане суспільство, що має масовий характер.

У другому розділі **“Методологічна база аналізу поняття ВІЙНА у давній і сучасній мовній свідомості”** окреслено методологічні принципи дослідження, здійснюваного в руслі лінгвоконцептології й теорії мовних картин світу; продемонстровано можливості застосування наявних у лінгвістиці методів і прийомів аналізу до досліджуваного мовного матеріалу.

Вивчення процесу вербалізації концепту ВІЙНА як віддзеркалення еволюції сегмента картин світу базується на загальнонаукових принципах системності, міждисциплінарності, історизму та еволюціонізму, спирається на теорії взаємозв'язку мови і мислення (В. Гумбольдт, О. Лентьев, О. Потебня), мови і свідомості (Т. Толчеева, Н. Уфімцева), внутрішньої форми слова (О. Снітко) і здійснюється в лексикологічному і текстологічному аспектах.

Спираючись на ці принципи, у роботі розроблено комплексну методичку аналізу відображення уявлень про війну у свідомості носіїв давніх (давньогрецької, латинської) і сучасних європейських (англійської, німецької, української) мов, яка здійснювалася у кілька етапів.

На першому етапі за допомогою таких загальнонаукових методів, як опис, систематизація, класифікація фактів, дедуктивна й індуктивна їх інтерпретація, моделювання розглянуто лінгвістичну, історико-культурологічну літературу, в якій об'єктами вивчення виступають концепт ВІЙНА і в якій показано роль війни й дотичних понять у світогляді тих народів, мови яких нами досліджуються.

На другому етапі дослідження для інтерпретації лексики із семантикою війни були застосовані спеціальні лінгвістичні методи: *порівняльно-історичний* і *зіставно-типологічний* із *прийомами етимологічного аналізу*. Було встановлено, що уявлення про війну видозмінюються відповідно до зміни історичних періодів, які зафіксовані у двох видах фактів: а) лексикографічних, зокрема історико-лексикографічних джерелах; б) внутрішній формі й етимології слів кожної з мов та інших мов. Застосований на цьому етапі *концептуальний аналіз* показав, що концепт ВІЙНА вербалізується не лише в окремих лексемах і синонімічних рядах із відповідною семантикою й спеціалізацією кожного синоніма, а й у суміжних концептах МИР, ВОРОГ, ЗБРОЯ та ін., з одного боку, і персоніфікованих міфологічних образах війни, – з іншого.

На третьому етапі за допомогою *лінгвостилістичного методу* було виявлено стилістично марковані засоби вербалізації концепту ВІЙНА в текстах різних епох, жанрів, авторів, що віддзеркалюють суспільно-культурні явища, що впливали на формування уявлень про війну в різні історичні періоди життя носіїв зіставлюваних мов.

Застосований на останньому етапі метод *когнітивної інтерпретації* сприяв моделюванню еволюції концепту ВІЙНА у світогляді носіїв кожної мови.

У третьому розділі **“Концептуалізація війни в давньогрецькій, латинській, англійській, німецькій та українській мовах”** здійснена когнітивно-семантична інтерпретація номінацій війни у лексикографічних й етимологічних джерелах давньогрецької, латинської, англійської, німецької та української мов.

Основним номінантом концепту ВІЙНА в давньогрецькій мові виступає *Πόλεμος* – “війна, битва, боротьба, поєдинок”. Етимологічні джерела засвідчують факт, що назва пов'язана з *πόλις / πτόλις* “місто” (Фриск). Вірогідно, пара форм *πόλεμος / πτόλεμος* “війна” відповідає парі форм *πόλις / πτόλις* “місто, місто-держава”. Лексичні одиниці, які мають у своїй лексико-семантичній структурі значення “коротка шабля”, “ніж” або “кинджал” (напр.: давньогрец. *καίνις, κνώδων,*

μάχαιρα, ξίφος, παραξιφίς). *ξίφος* “меч, кинджал” і *ἔγχος* “спис” засвідчує непитоме походження зазначених слів, що могли бути запозичені стародавніми греками з невідомої мови разом із позначуваними цими словами видами озброєння.

У латинській мові номінантом концепту ВІЙНА виступає *bellum*, походить від архаїчного латинського слова *duellum*, старолатинське *duellum* “поєдинок, двобій”, пізніше *bellum* “війна”. Когнітивні ознаки концепту BELLUM виділяють: 1) за сторонами, що беруть у ній участь; 2) за місцевістю, де вона ведеться; 3) за оцінними характеристиками. Цей концепт характеризують такі атрибути: *domesticum* (міжусобна, внутрішня), *intestinum* (міжусобна), *externum* (зовнішня), *civile* (громадянська) війна. Окрім того, виділяємо ще й такі характеристики: *navale* (морська), *terrestre* (сухопутна), а також *justum piumque* (справедлива і законна).

Лексема *pugnāre* “битися, сперечатися, боротися, старатися” споріднена з давньогрецьким позначенням кулака *πυγμή*, а, отже, пов’язана з концептами БОРОТЬБА і ПОЄДИНОК, а не ВІЙНА.

Для латинського слова *arma* значення, що вербалізує концепт *bellum*, є вторинним щодо вербалізатора концепту ЗБРОЯ. Корінь латинського *arma* “зброя, війна, збройні сили, знаряддя” означає в індоєвропейських мовах “прилагоджування, поєднання” і репрезентований у давньогрецьк. *ἄρμος* “зв’язок, суглоб”, *ἄρμα* “віз”, слов’янськ. *ярмо*. Найменуваннями зброї виступають лексеми *arma* і *telum*. Лексема *arma* часто означала “щит” як захисне озброєння. Етимологічно пов’язане з *armus* “верхня частина руки (разом із плечем)”, особливо “плече”, давньогрецькі форми, які мають значення “зчленування, суглоб”, “запряг, упряж” (Ernout, Meillet), тобто первісно не належать до військової сфери. Лексема *telum* – “стріла, дротик, спис”, а пізніше – “меч, кинджал” демонструє етимологічний зв’язок із дієсловом *tegēre* “ткати, переплітати” з індоєвропейським коренем зі значенням “працювати сокирою; теслювати; тесати”.

У давньогерманських мовах, незважаючи на наявність численних синонімів на позначення концепту ВІЙНА, первісно ці найменування мали іншу семантику, не належну до військової сфери. Прагерманський корінь *bad-* “бій, битва” зберігся в германських мовах лише фрагментарно, передусім, у давніх власних іменах, а також в англ. *bat* “палиця” (що вказує на архаїчні знаряддя битви). Індоєвропейський корінь має значення “бити”, звідси й укр. *баміг*. Прагерманський корінь **hap-* “бій, битва” (сучасне німецьке *Hader* “сварка, чвара”), що має відповідники в кельтських (ірландське *cath* “боротьба”), слов’янських (старослов’янське *комора* “суперечка, сварка” праслов’янського походження), тохарських (тохарське *kat-* “руйнування”) та інших індоєвропейських мовах і сягає праіндоєвропейського кореня *kat-* “бій, битва”. Прикладом значеннєвої спеціалізації є прагерманський корінь **wīh-* / *wīg-* “боротися, битися (рос. *сражаться*)”, від якого походить у давньоісландській мові *vīg*, готське *waihjō* “війна”.

До споріднених форм в інших групах індоєвропейських мов належить латинське *vincēre* “перемагати”, яке походить від праіндоєвропейського кореня **ueik-* / *uoik-* / *uik-* “бути сильним”. Прагерманське **hild-* “битва, війна” було позначенням дерева і руків’я зброї і знарядь, що свідчить про вторинність воєнного

значення і цього кореня. Прагерманський корінь **win-* / *wan-* / *wun-* / *wæp-* “досягати, домагатися” пов'язаний із давньоангл. *winnan* “битися (рос. сражаться), страждати, трудитися”, з сучасним англійським *win* “виграти, перемогти”, німецьким *gewinnen* “отримувати прибуток, виграти, перемогти” і *Wunsch* “бажання”, *Wonne* “насолюда” та ін.

Існують припущення, що від давньогерманських назв війни походять деякі етноніми – позначення сусідів давніх германців. Так, наприклад, назву кельтів виводять із прагерманського **hild-* “битва, війна”, уявляючи кельтів як “войовничих”, а від того самого праіндоєвропейського кореня **uēn-*, що дав англійське *win* “перемогти”, виводять назву венетів, якій приписують гіпотетичне значення “воїни-переможці”.

Винятково цікаву внутрішню форму має давньовірхньонімецька лексема *urlugi* “війна”, буквально значення якої – “те, що обумовлене договором”. Давньогерманський корінь **ter-* / *tar-* / *tur-* “розривати” розвинувся в давньоісландськ. *tara* “суперечка, війна”.

Англійське слово *war* “війна” має складну історію. Через давньоанглійські форми *wyrre*, *werre*, засвідчені в середині XI ст., воно походить від старофранцузького *werre* “війна”, звідки й сучасне французьке *guerre* з тим самим значенням, а також іспанське, португальське, італійське *guerra*. Через реконструйовану франкську форму **werra* лексеми виводять із прагерманської форми **werso*.

Лексеми, пов'язані із концептом ЗБРОЯ, на зразок англ. *sword*, нім. *Schwert* “меч” мають паралелі в інших германських мовах, але без відповідників за межами зазначеної групи мов. На сьогодні історики мови не дають задовільної версії їх походження, хоча і пропонують певні гіпотези. В. В. Левицький пропонує таку гіпотетичну індоєвропейську інтерпретацію: прагерманськ. **swerdan* сягає індоєвропейської основи **swer-* “різати”. Англ. *weapon*, німецьк. *Waffe* “зброя” з іншими германськими паралелями виводять від прагерманськ. **wæpna-* “зброя”, а індоєвропейські зв'язки не встановлені. Слово визначається як лексема невідомого походження без відповідників за межами германських мов.

Німецьке слово *Krieg* “війна” походить від середньовірхньонімецького *kriec* “незгода, протистояння, ворожнеча”, а те своєю чергою від давньовірхньонімецького *krieg*, *krēg* “упертість, виклик”. Сучасна німецька номінація війни первісно мала іншу семантику, не пов'язану з військовою сферою, а етимологічно пов'язана з концептами ВОРОЖНЕЧА, НАСИЛЬСТВО.

ЕСУМ відсилає до дієслова *воювати*, яке має праслов'янське походження і є похідним від прасл. **vojь* “воїн”, що споріднене з *вина* і позначеннями полювання в інших індоєвропейських мовах, виводиться від праіндоєвропейського кореня **ueia-*, **uei-* “прагнути, домагатися, гнатися”. Концепт ВІЙНА для найдавніших слов'ян був близьким до концепту ПОЛЮВАННЯ й походив від нього, а світоглядне осмислення й концептуалізація війни стародавніми слов'янами не були відповідними індоєвропейській традиції й утворилися на власному мисленнєвому й мовному ґрунті. Варто відзначити, що укр. *армія* є похідним від назви зброї (латинськ. *arma* “зброя”), а в глибшій індоєвропейській ретроспективі – від кореня зі значенням “з'єднувати, прилагоджувати”. Укр. *зброя*

пов'язане з позначеннями *рубання, зарубок, надрізів* в інших слов'янських мовах і, зрештою, споріднене з *брити*. Отже, це слово не є спеціальним позначенням знаряддя війни вже навіть на праслов'янському рівні.

У четвертому розділі **“Вербалізація уявлень про ВІЙНУ в текстах різних епох, жанрів, авторів”** виявлені засоби вербалізації уявлень про війну в текстах різних епох, авторів і жанрів; з'ясовано еволюцію найменувань концепту ВІЙНА на основі універсальних та ідіоетнічних компонентів значення лексем-вербалізаторів у синхронії та діахронії.

Відображення уявлень про війну в текстах давньогрецького героїчного епосу представлені такими мовними засобами: словосполучення іменника з прикметником: *πολυάϊκος πολέμοιο* “важкої війни”, *πολέμοιο κακοῖο* “злої війни”; словосполучення дієслова й іменника: *πόλεμον πολεμίζειν* “війну воювати”; прикметника й іменника (*μέλει*) *πολεμήϊα ἔργα* “(готує) військові справи”; словосполучення із дієприкметником: *ἐπεὶ κε κάμω πολεμίζων* “і проти мене повставши війною”. Реалізація асоціативного компонента концепту ВІЙНА в тексті простежується в таких лексемах: *ἔρις* “боротьба”, *πόλεμοί* “війни”, *μάχαι* “битви”, *θωρηχθῆναι* “озброюватися”. Концепт ВОРОГ представлений прикметником *ἔχθιστος* “найбільш ворожий”. Також у текстах у дусі архаїчного воїнського етосу протиставляються концепти БОЯГУЗ (НЕБЛАГОРОДНИЙ) / ХОРОБРИЙ (БЛАГОРОДНИЙ). Перший представлений метафорами *οἶνοβαρές, κυνὸς ὄμματ' ἔχων, κραδίην δ' ἐλάφοιο* “п'як, з очима пса, із оленячим серцем”, а другий – номінантом (*σὺν*) *ἀριστήεσσιν* “(із) найкращими, найшляхетнішими”.

У латинській літературі концепт ВІЙНА вербалізується в поемі називанням самого ключового слова *bellum* “війна” та суміжних із ним *arma* “зброя”, *proelium* “битва”, *pugna* “битва” тощо. Вербалізаторами концепту ВІЙНА в наведених фрагментах є такі лексеми: *arma* “зброя”, *bello* “війні, війною”, *uirum* “мужа”, *iram* “гнів”, *bella* “війни”, *horrida bella* “жахливі війни”, *sanguine* “кров'ю”, *castra* “твердині”, *telis* “зброєю”, *scuta* “щити”, *galeae* “шоломи”, *pugna* “битва”, *aspera* “сувора”.

У давньоанглійському епосі виявлено такі вербалізатори концепту ВІЙНА й суміжних концептів ЗБРОЯ, ВОРОГ, АРМІЯ, КОМАНДИР, СМЕРТЬ: *helme* “шолом”, *magodhegn* “тан, воєначальник”, *mærdha* “подвиги”, *gedryht* “військове угруповування”, *sweord* “меч”, *scyld* “щит”, *guth* “війна, битва”, *feonde* “ворог”, *ladh* “ворог” (буквально “ненависний”), *deadh nimedh* “смерть візьме”. Ці лексеми формують такі когнітивні ознаки концепту: апелювання до предметного світу, а саме: до “матеріальної культури війни” (концепт ЗБРОЯ): *helme, sweord, scyld*; називають людей стосовно їхньої ролі в ситуації війни, відповідно до позиції у війську чи залежно від поділу на своїх / чужих (концепти АРМІЯ, КОМАНДИР, концепт ВОРОГ як варіант концепту ЧУЖИЙ): *magodhegn, ladh, feond, gedryht*; розкривають процесуальні характеристики війни, вербалізуючи концепти ВІЙНА, БИТВА, СМЕРТЬ: *guth, deadh nimedh*.

В українській літературі концепт ВІЙНА співвідноситься з концептами ЧЕСТЬ, СЛАВА, ДОБЛЕСТЬ, ЛИЦАРСТВО, ВОРОГ, АГРЕСІЯ, ПОЛОН, НЕВОЛЯ

(що перебуває в одному ряду з концептами ПОРАЗКА, РАНА, ГАНЬБА, СМЕРТЬ). Прикладами фразеологізмів на позначення мілітарних процесів є: *військо збирає, військо рихтує, військо шерегує, став побоєм, під Львів (чи якийсь інший населений пункт) став, виїхати на війну*; прикладами дієслів: *воюватися, муштруватися*; вербалізаторами процесуального ореолу з предметними атрибутами: *шабелькой звів, кіньми звернув, звів хорогву, коником грає, мечем махає, коп'єм махає, стріли пускати, гармати нарихтувати, мечем ізвів, лучком забряжчав*. Міфологізація найменувань зброї із небесними явищами виражаються у таких компаративних фраземах: *шаблі як сонце з хмарами, стрілку як грім по небу*.

В неепічних греко-римських текстах (тут аналізуємо давньогрецькій) концептуальним ядром поняття ВІЙНА є *ἔρις*, яке у свою чергу розпадається на дві семантичні сфери – позитивну конструктивну (*ἔρις*) та деструктивну війну (*πόλεμος*). Концепт ВІЙНА вербалізується через суміжні ВІЙНА, ВОЇН, МИР або МИРНИЙ ЧАС: *ἄρρηκτος* “непорушний”, *μεγασθενής* “могутній”, *ἄλκιμος* “відважний”, *ὀπλοχαρής* “той, що радіє зброї”, *ἀδάμαστε* “нездоланний, неприборкуваний”, *βροτοκτόνε* “вбивця смертних”, *τειχεσιπλήτα* “руйнуючий стіни”, *ὀπλόδουπε* “той, що шумить зброєю”, *αἵματι ἀνδροφόνωι χαίρων* “той, хто радіє кровопролиттю”, *φρικτέ* “страхітливий”, *δῆριν* “битву”, *ἔριν* “боротьбу”, *εἰρήνην* “мир”, *κουροτρόφον* “того, що виховує дітей”.

У лицарському романі XV ст. “Смерть Артура” Т. Мелорі концепт ВІЙНА / WAR (*spears* “списи”, *spurred horses* “пришпорені коні”, *marvellous deeds of arms* “дивовижні справи зброї”, *thick of the press* “гуща тисняви (тут: битви)”, *blood up to the fetlocks* “крові було коням вище копит”, *host* “військо, загін”, *slaughter* “убивство”, *driven aback* “(були) відтіснені”)) поєднаний із концептом ЛИЦАРСТВО (ШЛЯХЕТНІСТЬ): *noble cheer* “шляхетне піднесення”, *knights* “лицарі”, *chivalry* “лицарство”, *noble knights* “благородні лицарі”. Особливістю вербалізації є розширення тематичних груп лексики: *soldier* “солдат”, *enemy* “ворог”, *prisoner* “тут: бранець, полонений”; назви неживих об’єктів: *trenches* “окопи”, *tents* “намети”, *palisades* “частоколи”, *frontiers* “кордони”, *parapets* “насипи, бруствери”, *basilisks* “великі гармати”, *cannon* “гармата”, *culverin* “мушкет”; назви процесів, пов’язаних з війною: *sallies* “вилазка”, *retires* “відступ”, *fight* “бій”, *barricade* “барикадуватися”.

Специфіка концепту ВІЙНА у староукраїнських текстах розкривається на прикладі тексту “Вірші на жалосний погреб зацного рицера Петра Конашевича Сагайдачного”:

*Пильне он того стерег, би война з християни
Християном не била, леч только з погани. <...>
 Себе од кривд і інших так же боронити. <...>
 Кгда ж война для тих только причин маєт бити,
 Офіруючи ся му тим хентній служити,
 Кгда би рачив релію нашу успокоїти,
 Для которой междуособная война
 Діється межи людьми в панстві кроля-пана <...>
 Із наших хоть много там побитих і ранних*

*Зостало оруж'єм турчинов поганих,
Сднак, если з сповіддю шли на тую войну,
Возьмутъ заплату в небі за мужество гоїну, <...>
Тут зложив запорозький гетьман свої кості,
Петр Конашевич, ранний в войні, для вольності
Отчизни.*

Предметний код концепту характерний тим, що аксіологічно він розпадається на дві групи елементів – позитивно і негативно забарвлені. До позитивних належать всі атрибути і характеристики, пов'язані з козацтвом, а до негативних – із їхніми супротивниками. Концепт ВІЙНА в тексті пов'язаний з концептами РЕЛІГІЯ і ЛИЦАРСТВО (ШЛЯХЕТНІСТЬ). Це пояснюється особливим типом світогляду на тодішньому рівні розвитку суспільної думки: супротивник, зазвичай, був іновірцем, тому не дивно, що слово *ворог* чи його синоніми ніде в аналізованому тексті не трапляється, натомість його функціональним еквівалентом є *погани, татари погані і турки* тощо. Найяскравішими прикладами можуть слугувати такі фрагменти: *заплату в небі* (РЕЛІГІЯ) *за мужество* (ШЛЯХЕТНІСТЬ), або *рачив релію* (РЕЛІГІЯ) *нашу успокоїти, / для которої междуособная война (ВІЙНА) / діється*".

Концепти ВІЙНА / WAR та суміжні з ним ПОРАЗКА / DEFEAT і ЗАГИБЕЛЬ / DEATH достатньо повно вербалізовані у вірші Байрона "Поразка Сіннахеріба". Вербалізаторами концепту ВІЙНА / WAR виступають такі лексеми: *cohorts* "когорти", *spears* "списи", *host* "тут: воєначальник", *banners* "стяги", *steed* "тут: бойовий кінь", *rider* "вершник", *widows* "вдови", *unsmote by the sword* "не вдарений мечем".

Концепти ПОРАЗКА / DEFEAT і ЗАГИБЕЛЬ / DEATH часто втілюються в тексті шляхом метафор чи розгорнутих порівнянь і паралелізмів:

*For the Angel of Death spread his wings (3) on the blast,
And breathed in the face of the foe (3) as he passed;
And the eyes of the sleepers waxed deadly and chill (3),
And their hearts but once heaved, and for ever grew still (3).*

У поемах Дж. Г. Байрона "Гяур" та "Абідоська наречена" концепт ВІЙНА / WAR втілюється в різноманітних контекстах, і часто має значно ширше значення, ніж концепт ЗБРОЙНИЙ КОНФЛІКТ / ARMED CONFLICT – концептосфери цього концепту поширюється завдяки метафоричному вживанню слова *war*, прикладом якого можуть слугувати такі фрагменти:

*Than ne'er to brave the billows more –
Thrown, when the war of winds is o'er
The war of elements no fears impart
To Love, whose deadliest bane is human Art.*

Проте численними є й слововживання в прямому значенні, без додаткових смислових конотацій:

*And pent me here untried – unknown;
In war Abdallah's arm was strong
The tower by war or tempest bent,
While yet may frown one battlement.*

У вірші В. Х. Одена вербалізатори концепту ВІЙНА / WAR відіграють головну роль у створенні поетом художнього образу війни:

*O what is that sound which so thrills the ear
Down in the valley drumming, drumming?*

*Only the scarlet, dear,
The soldiers soldiers coming.*

*O what is that light I see flashing so clear
Over the distance brightly, brightly?*

*Only the sun on their weapons, dear,
As they step lightly.*

*O what are they doing with all that gear,
What are they doing this morning, this morning?*

*Only their usual manoeuvres, dear.
Or perhaps a warning.*

<...>

*O haven't they stopped for the doctor's care,
Haven't they reined their horses, their horses?*

*Why, they are none of them wounded, dear.
None of these forces.*

У цитованому фрагменті виявлено вербалізатори концепту ВІЙНА / WAR через систему дотичних концептів АРМІЯ / ARMY, ЗБРОЯ / ARM, РАНА / WOUND та ін.: *drumming* “барабанний бій”, *soldiers* “солдати”, *weapons* “зброя”, *gear* “військові машини”, *manoeuvres* “маневри”, *warning* “збір (сигнал)”, *wounded* “поранений”, *forces* “військові сили”.

Цикл романів Дж. Р. Р. Толкієна “Володар перснів” відображає особливості вербалізації концепту ВІЙНА / WAR в англійській прозі ХХ ст., а передовсім у жанрі фентезі через процесуальні характеристики війни, виражені іменниками: *assault* “напад”, *battle* “битва”, *siege* “облога”; дієсловами: *betray* “зраджувати”, *clove* “атакував, кинувся”, *conquered* “переможений”, *fled* “утік”, *slain* “забити”, *slaying* “забиваючи”, *smite* “ударити”, *unfought* “непоборений”, *unharmd* “неушкоджений”; через аксіологічно позитивні характеристики, пов’язані почасти з концептом ВОЇН / SOLDIER: *courage* “сміливість, доблесть”, *knighthood* “лицарство, лицарська честь”, *knights* “лицарці”, *steed* “бойовий кінь (атрибут аристократа, на відміну від піхоти)”, *victory* “перемога”, *won* “переміг”; за допомогою найменування предметів і споруд, призначених для ведення бою чи оборони: *banner* “стяг”, *dart* “стріла”, *engines* “машини для приступу”, *fire-pits* “ями з вогнем”, *shield* “щит”, *scimitars* “турецька шабля, ятаган”, *standard* “хоругва”, *spears* “списи”, *weapons* “зброя”, *sword* “меч”, *walls* “мури”; через назви людей відповідно до їхньої ролі в ситуації війни: *brigand* “лиходій, розбійник”, *chieftain* “воєначальник”.

У німецькомовних текстах, насамперед у драмі Й. В. фон Гете “Егмонт” представлені різні аспекти концептів ВІЙНА / KRIEG, ВОРОГ / FEIND, АГРЕСІЯ /

AGRESSION. Вербалізатори концепту ВІЙНА, зазвичай, поєднуються із вербалізаторами його бінарної пари МИР / FRIEDEN:

Ist nicht alles still und ruhig, als wenn kein Aufstand gewesen wäre? –

Um sein selbst willen hat er Krieg geraten, daß der Krieger im Kriege gelte. <...> und es wird dem Könige vor den Augen so voll Meuterei, Aufbruch und Tollkühnheit.

З метою з'ясування структури концепту ВІЙНА / KRIEG звернімося до репрезентативних текстів, що належать до класичної німецької літератури. Спершу візьмемо вірш Г. Гельдерліна “Битва”. До вербалізаторів концепту ВІЙНА належать такі лексеми: *Schlacht* “битва”, *Würger* “убивця”, *Reihe* “ряд”, *zu bluten des Herzens Blut / Fürs Vaterland* “кровоточити кров'ю серця за вітчизну”, *Heroentode* “геройська смерть”, *Siegesboten* “вісники перемоги”.

Проте поряд із лексемами, вжитими у прямому значенні, у вірші є значна кількість номінаторів концепту, що вжиті в переносному, метафоричному значенні:

O nimmt mich, nimmt auch mich in die Reihen auf,

Damit ich einst nicht sterbe gemeinen Tods!

Umsonst zu sterben, lieb ich nicht, doch

Lieb ich zu fallen am Opferhügel

Вербалізатор “не посполитою смертю” відсилає читача до *Heroentode* “геройської смерті”, а “жертвні пагорби” є складним поєднанням кількох концептів водночас: метонімічно словосполучення відсилає до поняття “поле бою” (ВІЙНА), а метафорично – до згаданої вище “смерті героїв”.

У п'єсі Б. Брехта “Матінка Кураж” широко представлені не лише вербалізатори концепту ВІЙНА / KRIEG в німецькій мові ХХ ст., але й ширша концептосфера аналізованого концепту: *Schad um den Feldhauptmann – zweiundzwanzig Paar von die Socken –, dass er gefallen ist, heisst er, war ein Unglücksfall. Es war Nebel auf der Wiese, der war schuld. Der Feldhauptmann hat noch ein Regiment zugerufen, sie solln todesmutig kämpfen, und ist zurückgeritten, im dem Nebel hat er sich aber in der Richtung geirrt, so dass er nach vorn war und er mitten in der Schlacht eine Kugel erwischt hat – nur noch vier Windlichter zurück.*

Вербалізатори концепту ВІЙНА і суміжних із ним концептів включають такі ЛСГ слів: назви військових звань і посад: *Feldhauptmann* “головнокомандувач”; назви військових підрозділів: *Regiment* “полк”; назви процесів і дій, пов'язані з війною: *kämpfen* “боротися”, *Schlacht* “битва”; назви озброєння: *Kugel* “куля, ядро”.

Ідеологію, пов'язану з концептом ВІЙНА / KRIEG, можна експлікувати з фрагмента: *Der Feldwebel. Man merks, hier ist zu lang kein Krieg gewesen. Wo soll da Moral herkommen, frag ich? Frieden, das ist nur Schlamperei, erst der Krieg schafft Ordnung. Die Menschheit schiess ins Kraut im Frieden.* Тут наявна зміна аксіологічних полюсів, що створює іронічний ефект. Концепт ВІЙНА / KRIEG позбавляється своїх звичних характеристик і вербалізаторів, йому навмисне приписуються вербалізатори концепту МИР, і навпаки: концепт МИР має негативне семантичне навантаження. Маємо такий асоціативний ланцюжок: *Krieg – Moral – Ordnung* “Війна – мораль – порядок”; *Frieden – Schlamperei – ins Kraut schießen* “Мир – недбальство – (марно) розростатися (дослівно: “іти в бадилля”)”.

В українських текстах Ю. Федьковича спостерігаємо символізацію війни як гуляння, весілля, що сягає періоду літератури Київської Русі (“Слово о полку Ігоревім”) і продовжується в українському козацькому думовому епосі. Безпосереднім нововведенням автора, відповідним до розвитку військової техніки, є символізація стріляння гармат як гри на музичних інструментах:

*Канони грають, кулі заспівають –
Най ти буде радненько.*

Імплицитне порівняння військового життя Західної України ХІХ ст. з військовим життям козаків – учасників Коліївщини ХVІІІ ст. міститься в іншій поезії, де використовується топонім *Гумань* як символ козацького повстання поряд із давньоруською символікою воїнів-соколів:

*В місті Гумані на золотій бані
Сидить сокіл сивесенький:
“Куди ж ти їдеш, поручнику-пане,
Федьковичу молоденький?”*

Стилізований вірш “Оскресни, Боян” містить слова-символи, що репрезентують давньоруську образну лексику військово-дружинної сфери й наближають твір до образно-стилістичної символіки “Слова о полку Ігоревім”: *руська слава, могила, соколи, віща пісня, золотії струни, дружина, діла славні*. Лексика військової сфери, що вербалізує концепти зі сфери військової служби та війни, широко репрезентована й у багатьох інших поезіях автора, як-от: “Рекрут” (*багнет, гвер* та ін.), “Святий вечір” (*касарня, жовняр*). Автор за допомогою відповідних лексем героїзує боротьбу болгар і сербів проти турецького поневолення (“Киртчалі”, “Празник у Такові”).

Війни пізніших періодів, відображені в художній літературі, сприяли формуванню нових уявлень про концепт ВІЙНА. Проте позачасовими й універсальними залишались уявлення про війну з погляду бінарних опозицій: ВІЙНА – МИР, СВОЇ – ЧУЖІ, ПЕРЕМОГА – ПОРАЗКА, СЛАВА – ГАНЬБА, ЖИТТЯ – СМЕРТЬ. Згадані опозиції можуть претендувати на певну архетиповість у межах концептуальних світів багатьох народів. Закономірною й універсальною слід визнати й таку рису, як антропоморфізація й обоження образу війни на етапі магіко-міфологічного мислення.

Загальні результати дослідження дають підстави зробити такі **висновки**:

Теоретико-методологічна концепція дисертації ґрунтується на таких положеннях: 1) генетично війна – це розвиток інстинкту тваринної агресії; 2) у людській культурі цей інстинкт набуває соціалізації, світоглядного осмислення й вербалізації; 3) концепт АГРЕСІЯ є родовим щодо видового концепту ВІЙНА, оскільки перший охоплює явища і тваринного, і людського світу; 4) співвідношення концептів ВІЙНА – ВОРОГ є звуженим варіантом дихотомії концептів АГРЕСІЯ – ЧУЖИЙ; 5) найменування війни не є спорідненими в жодній із досліджуваних мов і не були успадковані з праіндоевропейського періоду, що свідчить про відсутність спадковості й спільності в уявленнях про війну в їх носіїв.

ВІЙНА – це вид КОНФЛІКТУ (міждержавного або внутрішньодержавного), в якому перебуває ДЕРЖАВА і який реалізується за допомогою АРМІЇ і ЗБРОЇ

й керується ВЛАДОЮ. ВОЇН / СОЛДАТ є водночас об'єктом і суб'єктом війни, КОМАНДИР здійснює керівництво ВОЇНАМИ, АРМІЄЮ й посередництво між ними і ВЛАДОЮ, ДЕРЖАВОЮ. Протилежністю ВІЙНИ і її метою виступає МИР. Бажаними наслідками війни є ПЕРЕМОГА і СЛАВА, а також ПАМ'ЯТЬ, небажаними – ПОРАЗКА і ГАНЬБА, а також ЗАБУТТЯ.

Світоглядно навантаженою є міфологізація опозиції образів справедливої і несправедливої воєн, а також поєдинків, що найяскравіше засвідчено давньогрецькою і давньогерманськими мовами. Персоніфікація й обоження війни і миру засвідчує не тільки наявність міфологізації і культового ставлення до відповідних явищ, а й уявлення про те, що військові події та доля окремих їх учасників визначається передусім волею богів, надприродних сил, міфічних істот.

Риси військової демократії, відзеркалені в мові фольклору та літератури, наявні в суспільствах стародавніх греків (архаїчного = гомерівського періоду), стародавніх римлян (до виникнення Римської імперії), стародавніх слов'ян (епохи ранніх держав, наприклад, Київської Русі до прийняття християнства), стародавніх германців (епохи “варварських королівств” дохристиянського періоду). Ідеться про певну історичну епоху, тип суспільного ладу і державного устрою, пройдений багатьма етносами, а не про більшу або меншу “войовничість” (наприклад, римлян і германців). Античні автори зображували германців, а візантійські – слов'ян войовничими тому, що у відповідні періоди слов'яни й германці перебували на етапі військової демократії, уже пройденому античними державами і Візантійською імперією. Саме етапові військової демократії відповідають тексти героїчного епосу грецьких і латинських історико-епічних поем, слов'янських билин і героїчних колядок, дум, германських саг та історичних пісень і поем, і саме така ідеологія відображається в мові цих творів на рівні окремих лексем, груп лексики і текстів.

Лінгвістичні свідчення не підтверджують апріорні (й відображені в деяких тенденційних історичних джерелах) уявлення про велику агресивність і войовничість стародавніх народів. Ні античним грекам і римлянам, ні стародавнім слов'янам і германцям війна не уявлялася як позитивний ідеал суспільної діяльності, що цілком природно: стан війни не дає можливості успішно вести господарчу й торгівельну діяльність, займатися наукою і мистецтвами, жити родинним життям і виховувати дітей. Найменування війни і зброї в досліджуваних мовах або походять від назв полювання і господарських знарядь, або є запозиченнями з інших, нерідко невідомих мов, що свідчить про їх непитомість, неорганічність для цих мов.

Внутрішня форма й етимологія лексики, за допомогою якої здійснюється вербалізація концепту ВІЙНА, а також концепту ЗБРОЯ, показують, що магістральними напрямками значеннєвого розвитку відповідних слів виступають а) спеціалізація семантики (від широких неспеціалізованих значень давніх слів або коренів до вузьких, пов'язаних із військовою сферою безпосередньо) і б) зміщення, зсув семантики від невійськових значень (пов'язаних із полюванням, господарством, міжособистісними конфліктами) до значень, що репрезентують сферу війни. Питання про ступінь універсальності виявлених закономірностей і можливості їх поширення на інші, принаймні індоєвропейські, мови залишається предметом для подальших досліджень.

Еволюція найменувань концепту ВІЙНА і суміжних із ним засвідчує також зміну змістового наповнення слів – при збереженні їх форми – відповідно до еволюції матеріальної і духовної культур, що особливо яскраво видно на прикладі найменувань зброї (і нині ще *стріляють*, однак давно вже не *стрілами*, і в цілому ВІЙНА в уявленні стародавніх греків і римлян, стародавніх слов'ян і германців – це далеко не те, що ВІЙНА в уявленні носіїв сучасних мов).

Найменування війни виступають основою для метафоризації (*полеміка, холодна війна, економічна війна, ідеологічна війна, інформаційна війна* та ін.), що свідчить про вплив концепту ВІЙНА й воєнної ідеології в цілому на інші сегменти мовних картини світу. Концепт ВІЙНА віддзеркалює суспільну ідеологію кожного періоду свого функціонування і водночас впливає на формування цієї ідеології і зміни в ній.

Перспективами подальших досліджень є аналіз концептів СЛАВА, ПЕРЕМОГА, ЗБРОЯ, МИР у зв'язку з осмисленням війни носіями різних мов, з'ясування співвідношення міфологізації ВІЙНИ і ДОЛІ з розширенням джерельної бази і залученням, поряд із українською, інших слов'янських мов.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Верьовкін В. В. Антропоморфізація концепту ВІЙНА в міфологічній свідомості давніх народів Європи / В. В. Верьовкін // Система і структура східнослов'янських мов : [зб. наук. пр.] / [редкол. В. І. Гончаров та ін.]. – Вип. 4. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – С. 95–103.

2. Верьовкін В. В. Вербалізація концепту війна в аспекті новітніх лінгвістичних досліджень / В. В. Верьовкін // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 9 : “Сучасні тенденції розвитку мов” : [зб. наук. пр.] / [редкол. В. П. Андрущенко та ін.]. – Вип. 9. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – С. 27–33.

3. Верьовкін В. В. Когнітивна інтерпретація етимології найменувань концепту ВІЙНА в слов'янських та германських мовах / В. В. Верьовкін // Система і структура східнослов'янських мов : [зб. наук. пр.] / [редкол. В. І. Гончаров та ін.]. – Вип. 5. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – С. 49–57.

4. Верьовкін В. В. Мовне віддзеркалення концептуальних уявлень про війну в греко-римському, давньослов'янському і давньогерманському культурних просторах / В. В. Верьовкін // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики : [зб. наук. пр.] / [редкол. Н. М. Корбозерова та ін.]. – Вип. 22. – К. : Логос, 2012. – С. 22–33.

5. Верьовкін В. В. Український пісенний фольклор як сфера вербалізації концепту ВІЙНА / В. В. Верьовкін // Українська література в загальноосвітній школі : [наук.-метод. журн.]. – К. : Ін-т педагогіки НАПН України, 2012. – С. 42–45.

6. Верьовкін В. В. Концепт ВІЙНА в контексті бінарних опозицій / В. В. Верьовкін // Матеріали наук.-практ. конф. “Україна і світ : діалог мов і культур” (Київ, Київський національний лінгвістичний університет, 21–23 берез. 2012 р.). – К. : Вид. центр КНЛУ, 2012. – С. 39–41.

АНОТАЦІЯ

Верьовкін В. В. Відображення уявлень про війну в античній і сучасній мовній свідомості (на матеріалі давньогрецької, латинської, англійської, німецької та української мов)”. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2013.

У дисертаційній роботі запропоновано новий підхід до реконструкції засобів відображення уявлень про війну у свідомості носіїв давніх (давньогрецької, латинської) і сучасних європейських (англійської, німецької, української) мов; розроблено комплексну методику аналізу цих засобів; здійснено когнітивно-семантичну інтерпретацію номінацій війни у тлумачних лексикографічних й етимологічних джерелах давньогрецької, латинської, англійської, німецької та української мов; виявлено засоби вербалізації уявлень про війну в текстах різних епох, авторів і жанрів; встановлено якісні зміни у найменуваннях концепту ВІЙНА на основі універсальних та ідіоетнічних компонентів їх значень у синхронії та діахронії; представлено модель еволюції світоглядних уявлень про війну від античності до сучасності.

Ключові слова: концепт ВІЙНА, мовна свідомість, вербалізація, реконструкція, світоглядні уявлення, модель еволюції.

АННОТАЦІЯ

Верёвкин В. В. Отражение представлений о войне в древнем и современном языковом сознании (на материале древнегреческого, латинского, английского, немецкого и украинского языков). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.17 – сравнительно-историческое и типологическое языкознание. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова, Киев, 2013.

В диссертационном исследовании предложен новый подход к изучению отражения представлений о войне в сознании носителей древних и современных европейских языков.

Теоретико-методологическая концепция диссертационного исследования основывается на таких положениях: 1) генетически война – это развитие инстинкта животной агрессии; 2) в человеческой культуре этот инстинкт приобретает социализацию, мировоззренческое осмысление и вербализацию; 3) концепт АГРЕССИЯ является родовым по отношению к видовому концепту ВОЙНА; 4) наименования войны не являются родственными ни в одном из исследуемых языков и не были унаследованы из праиндоевропейского периода, что свидетельствует об отсутствии наследственности и общности в представлениях о войне у их носителей.

Лингвистические исследования не подтверждают априорные (имеющиеся в некоторых тенденциозных исторических источниках) представления об агрессивности и воинственности древних народов. Ни античным грекам и римлянам, ни древним славянам и германцам война не представлялась

как позитивный идеал общественной деятельности, что вполне естественно: состояние войны не дает возможность успешно вести хозяйственную и торговую деятельность, заниматься наукой и искусством, жить семейной жизнью и воспитывать детей. Наименования войны и оружия в исследуемых языках или происходят от названий охоты и хозяйственных орудий, или являются заимствованиями из других, нередко неизвестных языков, что свидетельствует об их неисконности для этих языков.

Внутренняя форма и этимология лексики, с помощью которой осуществляется вербализация концепта ВОЙНА, а также концепта ОРУЖИЕ, показывают, что в качестве магистральных направлений развития значений соответствующих слов выступают а) специализация семантики (от широких неспециализированных значений древних слов или корней к более узким, связанным с военной сферой) и б) смещение, сдвиг семантики от невоенных значений (связанных с охотой, хозяйством, межличностными конфликтами) к значениям, которые представляют сферу войны. Вопрос о мере универсальности выявленных закономерностей и возможности их распространения на другие, по крайней мере индоевропейские, языки остается предметом для дальнейших исследований.

Эволюция наименований концепта ВОЙНА и смежных с ним концептов свидетельствует об изменении смысловой нагрузки слов – при сохранении их формы – в соответствии с эволюцией материальной и духовной культуры, что особенно ярко видно на примере наименований оружия (и в настоящее время все еще *стреляют*, однако давно уже не *стрелами*). Наименования войны выступают в качестве основы для метафоризации (полемика, холодная война, экономическая война, идеологическая война, информационная война и др.). Таким образом, концепт ВОЙНА отражает общественную идеологию каждого периода своего функционирования и в то же время влияет на формирование этой идеологии и изменения в ней.

Перспективами дальнейших исследований является анализ концептов СЛАВА, ПОБЕДА, ОРУЖИЕ, МИР в связи с осмыслением войны носителями разных языков.

Ключевые слова: концепт ВОЙНА, языковое сознание, вербализация, реконструкция, мировоззренческие представления, модель эволюции.

SUMMARY

Veryovkin V. V. Representation of war conception in ancient and modern linguistic consciousness (a study of the Greek, Latin, English, German and Ukrainian languages). – Manuscript.

Thesis for a candidate degree in Philology in speciality 10.02.17 – Comparative, Historical and Typological Linguistics. – National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, 2013.

The thesis suggests with a new approach to reconstruct the means of war conception representation in consciousness of old (Greek, Latin) and modern European (English, German and Ukrainian) speakers; complex methods for the analysis of these means have been developed; cognitive and semantic interpretation of the war nominations

in explanatory lexicographical and etymological sources of the Greek, Latin, English, German and Ukrainian languages has been implemented; the means of war conception verbalization in the texts of different epochs, authors and genres have been determined; it sets qualitative changes in the concept WAR nomination, based on the universal and idioethnic components of their meanings in synchrony and diachrony; evolutionary model of worldview ideas about war from antiquity till modernity has been presented.

Key words: WAR concept, linguistic consciousness, verbalization, reconstruction, worldview ideas, evolutionary model.

Підписано до друку 12.08.2013 р. Формат 60x90/16.
Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100. Зам. 43.

«Видавництво “Науковий світ”»[®]
Свідоцтво ДК № 249 від 16.11.2000 р.
м. Київ, вул. Боженка, 23, оф. 414.
200-87-13, 200-87-15, 050-525-88-77
E-mail: nsvit@mail.ru